

¹Рамазан Бичер, ²Абдуллаев Н.К.

¹Сакарья Университеті,

Туркия, Адапазари қ., e-mail: rbicer@sakarya.edu.tr

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Қазақстан, Алматы қ., e-mail: nurzhan_kydyrali1985@mail.ru

ИМАМ МАТУРИДИ: ХИДАЯТТАҒЫ КЕДЕРГІЛЕР

Хидаят, Алла мен құлдың қалауы нәтижесінде іске асады. Хидаятқа жету жолы, Ислам ойшылдарының арасындағы бұрыннан талқыланып келе жатқан тақырыптардан болып келеді және бұның жүзеге асу барысында психологиялық факторлардың да әсері болатындығын қабылдайды. Мақаланы жазу барысында Матуридидің еңбектері негізге алына отырып, хидаятқа кедергілердің басты себептерін ашықтай ғылыми түрде талқылауға тырыстық. Бұл себептердің әрқайсысын жеке қарастыра, адамның хидаятқа қол жеткізудегі алдында бөгет болатын тосқауылдардың және оған түрлі әсер етуші факторлардың негізгілеріне тоқтала кеңінен түсіндірмелер жасалынды. Сол секілді мақалада, тақырыпқа қатысты деректерді жинақтап көрсету басты мақсатқа қойылды. Әһли Сүннет имамдарының арасынан Матуриди, бұл мәселелерді кәләм деректері аясында зерттеп кең ауқымды түсіндіруде. Ерекше адамға тән қасиеттермен хидаяттағы кедергілерге тоқтала, иманның кемелденуіне бұл кедергілердің жүректің функцияларына тосқауыл болатынын көрсетуде. Құранның түсіндірмелеріне және Матуридидің зерттеулерін негізге ала хидаятқа кедергі болатын алғашқы функциялар анықталып, адам ақылының жолдан шығуының тікелей жүрекке әсер ететіндігін баяндайды. Сондайақ сенім тақырыптарындағы қарастырылған бұл мәселелер, ақыл мен жүректің байланысына алып барады.

Түйін сөздер: Құран, Матуриди, хидаят, назар, истидләл.

¹Ramazan Bicer, ²Abdullayev N.K.

¹Sakarya University, Turkey, Adapazari, e-mail: rbicer@sakarya.edu.tr

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: nurzhan_kydyrali1985@mail.ru

Imam Maturidi: Obstacles in Hidayah

Hidayah is the result of the Will of Allah and His slave. Hidayah is considered to be one of the most important topics in Islam and scholars unanimously agreed that psychological factors would have an influence during the implementation of hidayah. In this article, we have scientifically discussed the obstacles in hidayah, based on the works of Abu Mansur al-Maturidi. As a result, we have widely discussed obstacles which could prevent human beings from reaching hidayah and factors that may have an effect on it. Therefore, the main purpose of the article is to provide thorough explanation about the subject matter. Abu Mansur al-Maturidi, among the scholars of Ahlus Sunnah, has explained the subject matter based on Kalam. Considering specific human characteristics in hidayah, he has shown that functions of the heart could potentially prevent one to reach higher levels of faith (imaan). More broadly, based on the works of Abu Mansur al-Maturidi, we have provided our readers with rigorous description of hidayah itself. Regarding to the explanations of Quran and others works of Abu Mansur al-Maturidi, the fallacy of human knowledge directly effects on the heart. Moreover, belief could lead to the connection of knowledge and heart.

Key words: Quran, Abu Mansur al-Maturidi, hidayah, nazar, istidlal.

¹Рамазан Бичер, ²Абдуллаев Н.К.

¹Университет Сакарья, Турция, г. Адапазары, e-mail: rbicer@sakarya.edu.tr

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби

Казахстан, г. Алматы, e-mail: nurzhan_kydyrali1985@mail.ru

Имам Матуриди: преграды к правильному пути в религии

Следование правильному/истинному пути (хидая) осуществляется в результате надобности пред Аллахом своего раба. Достижения к правильному пути является давно обсуждаемой тематикой среди Исламских мыслителей и на достижения правильного пути влияют и психологические факторы. В процессе написания данной статьи берутся во внимание труды Матуриди для попытки научного обсуждения вопроса преграды к достижению правильного пути. Для разъяснения различных факторов препятствующие следованию правильного пути человеком, рассматриваются каждые причины таких преград. В связи с этим, в статье основная цель уделяется вопросу собирания источников относящиеся к данной тематике. Среди имамов Ахлю сунна Матуриди изучая эти вопросы применяя источники калама дает широкое разъяснение. Остановиваясь на преградах к следованию правильного пути для человека, для совершенствования веры человека такие преграды влияют на функции сердца где находится вера. Основываясь на изучениях Матуриди и разъяснении Корана определяются первоначальные функции влияющие как преграды к следованию правильному пути, которые в свою очередь поясняется на то как не следование разуму напрямую влияет на сердце человека (верующего). В свою очередь, рассмотренные темы о вопросах веры, приводит к общему вопросу о связи разума и сердца.

Ключевые слова: Коран, Матуриди, хидая, назар, истидлял.

Кіріспе

Хидаят (тура жолда болу, Алла Тағаланың разы болған жолында болу, дүниелік және ақыреттік бақытқа жету жолын көрсету), алғашқы дәуірлерде адамның іс-әрекетіндегі тағдыр мәселесіне қатысты кәләм ғылымының басты тақырыптарының бірі болатын [1]. Барлық кәләм мектептерінің хидаят турасындағы көзқарастары, хидаяттың Құдайдан бастау алатынын қабылдауымен хидаятқа түсу жөніндегі мәселеде, адамдардың атқарар іс-әрекеттері турасында түрлі көзқарастарға ие болды [2]. Сонымен қатар хидаяттың формациясында Құдайға тән және адамға тән факторлар, кәләмшылардың бұл мәселемен айналысуына әкелсе, хидаятқа кедергі болатын адамға тән әлсіздіктер де бұл тақырып аясында қаралды [3].

Бұл тақырыпта мақалада, негізінен Құрандағы мәліметтерге және Матуридидің хидаят ұғымына байланысты түсінігі аясында зерттеле отырып жазылды. Бұл тақырыпты автор әдістемелік бір жүйеге салып қарастырмаған. Алайда «хидаятқа кедергілер» аясында пайда болған тосқауылдардың, әрқандай әдебиеттерде түрлі платформаларда көрсетілген. Бұл мақалада, тақырыпқа қатысты мәліметтерді жинақтап көрсету басты негізге алынды. Сол себепті мақаладағы зерттелінген жұмыстың Матуридидің еңбектеріндегі мәліметтермен жүйелендіріле жазылды. Бұл тақырып аясында қазіргі таңдандағы отандық ғалымдар Смайыл Сейтбе-

ковтың «Мазхабтар Тарихы» [4], «Иман Негіздері» [1], Сабри Хизметли «Мазхабтар Тарихы» [2], Асқар Әкімхановтың ғылыми докторлық диссертациялық жұмысы «Әбу Мансур әл-Матуридидің иман мәселелеріне қатысты ұстанымы (Китәб әт-тәуиләт еңбегі негізінде)» [3] Имам Матуридиге қатысты жазылған зерттеу жұмыстары қарастырылды.

Құран терминологиясында **хидаят ұғымы:** *Тура жолға түсу және тура жолды көрсету, бір мақсатқа жететін жолды анықтау, бір мақсатқа қарай бағыт-бағдар беруші мағыналарына келетін термин.* Құран Кәрімде түрлі есім және етістіктерде үш жүзден астам жерде келуде. Ең алдымен хидаяттың қайнар көзі Алла деп қабылдана, басында Құранның болуы, қасиетті кітаптардың және періштелердің болуы секілді тағы басқа да мәселелерді қамтиды. Кейбір хадистерде Пайғамбарды және адамдарды хидаят арасындағы байланыстырушы ретінде келтіреді [4]. Құрандағы хидаятқа байланыстырушы терминдерге ден қояр болса, бұл әрекеттің өз алдына адамның қалауымен іске асатыны байқалады. Сондай-ақ Рағиб әл-Исфханидің хидаят ұғымына берген анықтамасында, «алғашында білінбеген жолдармен барлық жаратылысқа және ерекше Алланың бұйрығында болған адамға жол көрсету» секілді түсіндірмелер берілген, хидаятта жеке қалаудың және құлшыныстың маңыздылығы белгіленуде [5]. Хидаяттың Алланың жаратуы нәтижесінде іске асатындығын көрсеткен Мату-

ридидің көзқарасы бойынша құл, қалау еркімен оны табады немесе бастартады. Бұнымен күпірлікті тандаған адамды Алла хидаятқа салмайды. Бұндай адамның хидаятқа түсуіне пайғамбардың да функциясы болмайды [6]. Матуриди бұл көзқарасымен, «жәбр» (мәжбүр) түсінігіне қарсы түсінікті қолдауда. Сондай-ақ Матуриди «ерік қалау» принцибіне аса көңіл бөлуде. Бұған орай Алланың араласпауы, жеке дара еркіндіктің көрсеткіші болуында. Автордың сенім тақырыптары турасында, уахи, ақыл құбылыстарының жиынтығында болғандықтан, тақырыпқа байланысты зерттеулерінен оның тағдырды түсінуіне байланысты түпкі деректерді меңгергендігі байқалуда [7].

Сонымен қатар Матуридидің тақырыпқа байланысты «Алла олардың зұлым және күпірлікті қалағандарын және тәубе етпейтіндерін білуімен, оларды хидаятқа салмайды» – деп түсіндіруі [6] тақырыптың негізгі мазмұнының ашылуына алып келеді. Себебі Матуриди көзқарасында нұрдың қарама-қарсылығы ретінде қараңғылық пен зұлымдықты шірк келтірудің және күпірліктің бір жемісі екендігі білінуде. Құрандағы мәліметтерге сүйене хидаятты төрт басты негізгі өлшеммен көрсеткені аңғарылуда:

Әр адамға берілген интелект және когнитивті қабілеттері мен өмір сүрулерін жалғастыруға мүмкіндік беретін міндетті ақпараттар.

Уахи және пайғамбар жолымен шақыру және олардың ақиқатты түсіндірулері.

Хидаятқа бет бұрғандарға Алланың берген **тауфиқы** (*Алла тағаланың құлдарының іс-әрекеттерін Өз разылығына лайықты етуі. Матуридидің берген анықтамасында: Алланың, жақсы амал мен оны жасаудың құдыретін бір жерге келтіруі*).

Хидаятқа лайықты болғандар әкіретте жәннәтпен сүйіншіленуі [6].

Осы көрсетілген тізбек, бір-бірінен кейінгі келетін нәтижелер деп қабылданған. Бірақ кейбір жағдайларда алдыңғы хидаят орыналуымен кейінгі тізбекке кірмеуі мүмкін. Толығымен Құдайдың қалауына бағытталған хидаятқа алыпбарар жолдардың ішінде адаммен тікелей байланысты болғаны, екінші сатыдағысы шақыру және таныту [2].

Матуридиде иман және хидаятқа жету үшін кейбір алғышарттар қарастырылған. Бұл алғышарттардың артынша хидаят және иман, еркін қалауымен сұраған адамға бұйыратындығы. Автор бұл алғышарттардың арасында Алланы **назар** (*беймәлімді білу үшін мәлім болғандарды белгілі бір ережеге салып реттеу, ақыл жүгір-*

ту) көлемінде еске алудың маңызды орнын көрсетуде. Себебі назар және **тәфәккурден** (*ойлану, терең ойлау*) бас тартқан адам, пайғамбарды да жалғанға шығарумен хидаяттан ұзақтайды [6].

Хидаяттың алдындағы кедергілер

Ақылдың әлсіз тұстары

Матуридиде ақиқи – шындыққа жетудің негізгі жолы ретінде санада қалыптасатын таным, **истидләл** (*кәләм термині: дәлелге сүйене бір үкімнің иә болмаса ұғымның дұрыс немесе бұрыстығын анықтау, зейіннің ақыл жүгіртуі*) және **хабарды** (*сезімдермен біліне айқындалған сөз немесе жазбада қамтылған мағлұмат*) көрсетеді. Ақылдан өндірілетін **истидләл** және **назар**, Матуридиде міндетті болып табылады. Алайда шайтан адамға күдік салуымен **назар** әрекетіне кедергі жасауға тырысады. Сондай-ақ шайтанның міндеті ақылдың жұмыс істеуіне кедергі болу. Сонымен қатар шайтан әртүрлі сылтауларды, себептерді маңызды етіп көрсете, алдыңғы сапқа шығару арқылы адамның ақлын қолданудан тыйуға тырысып бағады. Өйткені ақыл, әлемдегі жаратылысқа ой жүгірте оның бір жаратушысы бар екенін түсіне, кейін оған мойынсұнуды әмір етіп, оны нәпсі және шәһуат қалауларынан ұзақтауды бұйырады [8]. Сол себепті **назар** және **тәфәккурден** бас тартқан адам, пайғамбарды да жалғанға шығарып хидаяттан алыстайды.

Ақылдың болмысында өзінің немқұрайлы пайдаланылуына қарсылық болатынын пайымдаған Матуриди, Құдайға тән ерекшеліктерді де сұрау мүмкіндігінің болғандығын көрсете, бұны ақылдың табиғатында бар құбылыс деп білдіреді. Осы себепті кезкелген бұйрықта ақыл айналасында өлшену керектігін айтуымен қатар, Алланың адам ақылының қабылдай алмайтындай ешбір әмірді бермегендігін көрсетеді. Оның үстіне Матуриди көзқарасы бойынша ақыл жүгірту, іздену және зерттеудің нәтижесінің соңында адам тәухид (*Алланың затында, сипаттарында бір және жалғыз болуын ақыл сана-сезіммен және жүрекпен қабылдау*), пайғамбарлық және басқада мәліметтерді өз бойына қамти алады [8].

Ақиқатқа қол жеткізуде салыстырмалы өлшемге салатын ақыл деп білген Матуриди, әр нәрсенің өлшемін білуде ақылдың шексіз күшке ие емес екендігінде қабылдауда. Оның көзқарасы бойынша ақылдың да кейбір әлсіз және осал тұстары бар болып келеді. Сондай-ақ ақли дәлелдердің көптігі күдік пен қауіп туындамайтындай ақиқи мәліметті бере алмайтыны сөзсіз.

Себебі өмірсүріп жатқан әлемімізді түсінудің өзі күрделі мәселелерден болуы, нәзік және мінсіз аумағының көп болуы жәй қолсілтер мәселелерден еместігі шындық.

Матуриди ақиқатқа жетудің жолы адамның сана – сезіміндегі бір таным арқылы біледі дей тұра, бұл танымның да өлшеулі және көлемді бір нәрсені қамтуында қателікке бой алдыратындығын көрсетеді. Әйтсе де Алла, өлшемнен және көлемнен пәк мінсіз. Әйткені белгілі бір өлшем Оған бір көлем беру және Ол одан да үстем құдірет иесі болудан дәрменсіз әлсіз болу дегенді білдіреді. Өлшем, қалай болғанда соңы бар белгілі бір бөліктерден құралатыны анық, ал Алла ешқандай бөлікке бөлінбейтін зати бірлікке ие. Осыған орай белгілі бір өлшемдегі ақылдың, еш өлшемсіз дәрежедегі жаратушыны тануы мүмкін емес.

Ақылдың мүмкіншілігінің белгілі болуы, Матуридидің пікірінше өзіне берілген шеңбердің тек айналасынан аспайтынын, сондай – ақ бұның адаммен байланысты болуымен жақсы көрінген көптеген нәрселердің, асылы (негізі) жаман болуы мүмкін, дұрыс әрі түзу көрінген заттыңда негізінде жағымсыз, бүлінгенін сезу қабілетінің ақылда болғандығын білдіреді. Бірақ автор бұнымен қоса бұның әрдайым шешуші ретінде қарауға болмайтындығын білдіре, кейде ақылдың қызметіне кіретін даналық пен надандықтың мәнін түсінудің алдын бөгейтін кедергілердің ақылдың туралықты білуде жаңылту функцияларының да болатындығын атап өтеді. Осыған байланысты ақыл дұрыс әрі түзу болса және таза сезім иесі болған адам өзінің интеллектуалдық мәселелерін белсенді шешетіндігін айтуда.

Матуридидің көзқарасы бойынша Хидаятқа кедергі болатын негізгі себептер:

Адам өзінің сүйіспеншілік пен симпатия танытқан адамдарға еліктеуі.

Ақиқатқа жетелейтін дәлелдерге ой жүгіртіп зерттеуден бас тарта, жаратылысының ләззат алатын нәрселерге құмарланып соның соңына түсуі. Ол бұларды жасауымен өзінің **тақлид** (*адамның қателік жасамайтындығына сене, діни мәселелерінде де оған толықтай сенім арту, артынан еру*) жасап жүрген адамдарға сенеді, олардың достығына және олармен бірге болу арқылы нәпсі қалауына ынтыға түседі. Кейін олардың көзқарастарын орынды деп тауып және олармен бірге туралыққа жету үміті болады немесе өзінің еліктеген адамының мейрімділігіне сенеді.

Жеке және қоғамдық қуаныш факторлары.

Әдеттен арыла алмау.

Күнделікті өмірдегі стресс (*күйзеліс*), жұмыс бастылық, түрлі аурулар және қиыншылықтар.

Нәпсінің қалауынан шыға алмауы, дүние құмарлық және ләззат алудың жолының көп болуы [9].

Бұлардың барлығының соңғы алып барар жері, нәпсінің тойымсыздығын және жаман қылықтардың әдеттегі күнделікті нормаға айналуына жетелейді. Әрине бұл да ақли әрекеттердің өз құбылысынан ұзақтатып дұрысты табуда кедергі келтіреді.

Сонымен қатар автор ақылдың ақиқатты ұғынуға кедергі болатын жәйттерді санай келе, бұлардың ішінен дүниеуи істерді де көрсете ақылдың дұрыс жұмыс істеуіне кедергі болатынын қабылдайды. Бұл жағдайды Матуриди әрі қарай жалғастыра психологиялық тұрғыда қарастыра, адамның айналасындағы қиыншылықтар, өмірінің әр кезеңінде алдынан шыққан қайғы – қасіреттердің де ақылға әсер ететіндігін білдіреді. Осылайша бұл әрекеттердің барлығы адамның ақылының жұмыс істеуіне бөгет жасай, оның айналасындағы әрбір туындаған мәселе туралықты түсунуге кедергі болады. Сондай-ақ мұқтаж және кедей адамның әдет және дағдыға машықтануының негізінде ақиқаттың жасырын нүктесіне қалай қол жеткізетіндігіне автордың жауап іздегендігін көреміз. Сонымен қатар жаратушының құдіретін тануында қиындыққа душар болған ақыл, өз шеңберінен аса алмайды. Ақылдың бұл шектеулерден асып түсе алмағандықтан әрі қарай туралықты табуы да қиындыққа соғады.

Ақылдың өз болмысында дұрыс жұмыс атқаруында кедергі болған алғашқы факторлардың бірі нәпсі қалауларының ақылдың бәсекелесі ретінде көрген Матуриди, бұл сезімнің адамға тән қалау және шәһуаттарын және бұларды тартымды әрі сүйкімді көрсететін шәйтандардан болған жәрдемшілері тарапынан қолдау табатындығын айтады. Бұндай шәйтани қолдау көрген сезімнің, психологиялық функцияның әсерімен көрсеткісі келген автордың көзқарасына қарай, нәпсілік сезімнің барлық қозғаушы күші, сананың айналасында және оған жақын болуы, тура жолда қадам басудың барлық факторларының санадан жоғары тұратындығын айтуда [8].

Бұндай көзқарасты ұсына отыра автор, хидаятан ұзақтатар негізгі себептердің ішінде, адам табиғатының (фитрат) заттардың және әр жағдайдың әдемі және жағымсыз білінуінде, ақылға теріс келсе де, көбісі ақыл мен адам жаратылысының көрсеткен нәтижелерді бір-бірінен ажырата білуі қиындыққа соғатынын мойындайды. Мұндай түсіндірменің себебі, әр

нәрсенің «нақты таным» мәселесінің бар болуы. Мұндағысы негізгі ақпараттан тыс, басқаша анализ жасап сараптауында.

Бір жағынан Матуриди, бұл мәліметтер аясында Алланың әрекеттерінде жауап іздеудің бір негізі болмағанын айта, кейбір тақырыптардың хабар жолымен пайғамбарлар арқылы келгенін басып айта және бұл жерде ақыл жүгіртудің қажеттілігінің болмағандығын білдіреді. Себебі оның көзқарасына қарай ақылдың шегінің арғы жағындағы бұндай сенім мәселесінде жауап іздеу, ақылдан жоғары бір мәселелерден болғандықтан, діни бір міндеттілік емес деп пайымдайды.

Таассуб және Тақлид.

Матуриди ақиқатқа алып барар жолға кедергі болатын алғашқы факторлардың бірі **таассуб** (*өзіне ұнаған көзқарасты көзсіз ойланбастан жақтау*) екенін айтады. Себебі оның көзқарасына қарай нақты үкім және тұрақты пікірде, адам өз түсінігінде толық ақиқатқа қол жеткізгеніне сенеді, әрі бұл ақиқаттарға басқалар қол жеткізе алмайды деп ойлайды. Сонымен қатар бұл адам өз сенімін зерттеп байқамайды. Бұның салдарынан көзқарастарындағы жаңылған және қате тұстарын көрмейді, оны байқап көргісі де келмейді. Өйткені ол өз сенімінің аргументтерін саналы түрде қарастырмаған [10]. Себебі таассуб негізінде қабылданған көзқарастарда ешқандай ақли әрекет болмағандықтан қарсы бағыттағы түсініктің ол үшін еш маңызы жоқ. Алайда негізгі қабылданған түсініктер ақли міндеттеулерден кейін қалыптасады.

Ақыл-ой әлсіздігі деп саналатын таассубтың басқа өлшемі Матуридидің көзқарасы бойынша **тақлид** (*адамның қателік жасамайтындығына сене, діни мәселелерінде де оған толықтай сенім арту, артынан еру*) болып табылады. Өйткені тақлидте бұл әрекетті іске асырудан ұзақтату мақсаты көрінеді, бұның себебі **назар** және **тәфәккур** негізінде зерттеудің болмау салдарынан деп анықтайды.

Белгілі болғандай, Матуриди ақайд (сенім) жүйесін құруда, тақлидтен аулақтауды, назар және истидлял нәтижесінде, тахқиқи иманға жету принцибін негізгі мақсат етіп қойып және мұны кәлам ғылымының негізгі принципі ретінде қабылдайды.

Құранда тақлидтің санадан тыс жасалған әрекет болғанын айта, бұл жолдағыларға **«соқыр наным соңындағылар»** секілді баға береді. Бұл жолдағы адамдардың, өз ұстанымдары нәтижесінде жойылғандығын білдіреді. Мұндай әрекеттердің соңы, қайғылы пәлекеттерге бастау болады.

Жүректің хидаятқа кедергі келтіретін іс-әрекеттерін сипаттағанда, әдетте, бұл әрекеттің артында тәкәппарлық және қате түсініктің бар екенін байқауға болады және аяттар контекстінде оңай байқалады. Шынында да, Шұғайб пайғамбардың хидаятқа шақыру барысында қарсысындағы адамдардың көпшілігінің **«айтқандарыңның көбін түсінбейміз»** [11] сияқты жауаптары алғашқы қарсы шығу көрсеткіші.

Себебі аяттардан жалпыға ортақ моральдік құндылықтарды қамти отыра Хазіреті Шұғайп пайғамбардың шақыруын түсінбеулері мүмкін емес еді. Бірақ **«Біз сені өз арамызда әлсіз деп санаймыз. Руың болмаса сені міндетті түрде таспен атар едік. Сенің біздің арамызда ешқандай абыройың жоқ»** – секілді сөздері, наразылықтарының ашық көрінісі. Сонымен қатар Меккелік мүшрикердің **«Біз достарымызды жақсы білеміз, егер Оның дұрыс сөйлегенін көрсек оны міндетті түрде тыңдар едік»** деулері де, алғашқы наразылық сипаты. Бір жағынан бұл сөзді айтушылар **«Бізді шақырғаныңа қарсылық ретінде жүректеріміз құлыптаулы, естуде ауыр келуде, сенімен арамызда перде бар. Қолыңнан келгенін жасай бер, бізде қолымыздан келгенін жасаудамыз»** секілді сөздері, ашық түрде хидаятқа қарсылық танытуларын білдіреді.

Матуридидің айтуы бойынша, Алланың бұйрықтарына және тыйымдарына қарсы болып, пайғамбардың сөздерін тындамау, тәкәппарлықпен қыңырлықтың соңы болып табылады. Өйткені олар шындықты қабылдауға дайын адамдар емес еді. Шын мәнінде, хидаятқа бет бұру, бірінші кезекте **тыңдау** арқылы жүреді. Алайда, шындықты қабылдамайтындар мұндай әрекеттерден алыс [8]. Бұндай ұстанымның артында алғашқы кезекте **таассуб** және **тақлидтің** болғанын атап өтеді. Таассубтың қалыптастырған психологиялық құрылымы, қоршаған ортада келеңсіз қарым – қатынас құндылықтарын қалыптастырған. Шынында да, ислам тарихында мазхаб таассубының қарқынды дамығандығын, салыстырмалы ой пікірлердің толығымен жойылған кезеңдерде, күпірлік ұғымыда өзгере түсті, әрбір топ өз сеніміне қарсы әрекет етуді, сенімсіздіктің шегі ретінде қабылдады [9].

Надандық (Жахилдік)

Матуридидің айтуынша жахилдік термині кейбір мағынада көрегенсіздікті білдіретін, хидаятқа кедергі келтіретін негізгі кедергілердің бірі болып саналады [9]. Білім мен танымдықтың карама-қарсы жағында орналасқан надандықпен көрегенсіздік, ақыреттік түсінік-

тің қалыптаспауына алып келеді. Сондықтан да Құранда бұл фактілердің нақтылы өлімнен кейін түсінілетініне баса назар аударады. Дегенмен діни ақиқаттар әлемдік өмірде де белгілі болуы мүмкін деп атап көрсеткен Құранның аяттары **«егер сіз білсеңіз»** деген мәселені білдіреді. Өрине, осы фразалардың артында **«егер сіз білуге күш салсаңыз»** деген сөз де бар. Осыдан өз еркімен ойланбағандықтары және **назарға** жүгінбегендіктері секілді түсіндіріледі.

Әлемдегі барлық жаратылыстың бір даналықта оның ішінде белгілі бір мақсатта жаратылғанын айтқан Матуриди, адамды тура жолға беттеуіне кедергі болатын факторлардың ішінде бұл хикмәтті (даналықты) түсінуден алыс болуынан және бұның себін адамның надандығының немесе мұқтаждықтарының нәтижесі болғанын атап көрсетеді. Адам белгілі бір салаларды жақсы меңгергенімен, кейбір мәселелерде ақыл – ой шарасыздық танытуы мүмкін, бұл оның ақылмен жету күшінен асып кетуі мүмкін. Осылайша, «әділдік», «зұлымдық» «даналық» және «надандық» ұғымдары ұқсастық танытса да, бұны ажырата алмауларының негізгі себебі, білімсіздік. Осылайша Матрудидің көзқарасына қарай дінге жақындау және Алланы танудың бірден бір жолы, ақылды қолдану арқылы іске асады. Өйткені өздеріне ақыл берілген адамдар сенім тұрғысында Аллаға қарсы надандық себебінен қарсы келуге ешқандай қақылары жоқ. Себебі ақылдың адамзатқа берілуі бұндай қарсы келулердің алдындағы бөгет болып саналады.

Надандықтың Құран мен сүннетке қарсы түсінік және өмірлік бір жол ретінде деп ойласа, Алланың әмірлерін қабылдаудың негізі болған хидаятқа қарсы бейқамдық таныту секілді түсінік қалыптасады. Құранда надандықтың белгілері ретінде, қарсы келу сипаты, хидаяттың орнына адасуға ұмтылу, астамшыл жыныстық қалаулары, діни тақырыптарда білімсіздікпен тартыса діндегі адамдарға қарсы тәкәппарлық таныту, қалау – ерікке бой алдыру секілді сипаттарды білдіреді. Бұндай түсінікке ие адамдар, надандықтың ішінде сипатталуда және хидаяттан ұзақ қалуда [12].

Шынайы түрде бойында надандықтың сипаты бар адамның, бұндай пиғылына себеп болатын факторлардың ішінде сана және сезім әлсіздігінің маңыздылығыда белгілі орын алады.

Сана мен сезімнің әлсіз тұстары

Құрандағы аяттарға қарайтын болсақ адамның жаратылысында кейбір бұрыс ұстанымдарының және қарым-қатынастарының болғандығын баяндайды. Бұндай ұстанымдардың ерекше көп

белгісі адамның санасының кемшілігі және сезімнің әлсіздігінен туындайтындығы.

Матуриди сана мен сезімді, «хауассы сәлимә» және «иян» (көзбен көру, көру арқылы қол жеткізген білім) терминдерімен пайымдайды. Оның көзқарасы бойынша заттардың түсінілуіндегі нәзіктік пен түкпірі немесе көп жан-жақтылығы секілді әсерлер, ауру және мазасыздық сияқты тосқауылдар, сананың шынайы іс атқаруына теріс ықпалын тигізер кедергілерден саналады. Себебі сана және сезіммен жететін ақиқаттарда, қателік пен бұрыстықтың пайда болуы мүмкін.

Матуриди, шындықты санамен қабылдаудағы қателікті тудыратын негізгі элемент – бұл сана шеңберінде тіршілік иелері туралы ойлау болып табылады. Сана арқылы әр нәрсенің шындығына жете алмайтындығын дәлелдеуде. Өткені сана жолымен ақиқатқа жетем деушілер, санадан тыс дүниені сезіне алмайды. Сондай-ақ арғы дүниені олар көрген емес. Олардың пікірінше, сана арқылы әр нәрсенің шындығына жету негізгі көрсеткіш болып табылады. Осыған орай метафизика әлемін санамен қабылдау, көзбен дыбысты түсіну, түстерді құлақпен көру секілді жәйттерға ұқсайды [13].

Автор бұл тұста, сананың әрбір адам баласының айналасындағы болмысты тануы үшін жаратылғанын қабылдай отырып, кей кезде бұл болмысты танып білуіде жеткіліксіз болады. Бұндай жағдайда басқа сананың араласуын қажет ете, сенім тақырыптарын тек осылай түсінуге болатындығын қабылдайды. Сонымен қоса автордың көзқарасы бойынша, бір адамның мінез-құлқы, оңай қолжетімді ләззаттарға шақырушы адамдағы қалау және көз алдындағы тартымды шәһуәт беруші нәселер, мұқтаждық және қажеттілік, күнделікті үйреншік және әдетке айналған әрекеттер, сана мен сезімдерімізде жаңылыстырады [10]. Сөйте адамға ақиқат болмаған бір нәрсені дұрыс етіп көрсетуі мүмкін.

Нәпсінің қалау еркіне берілуі

Хидаятқа жетуге бөгет болатын маңызды факторлардың бірі адамның өз қалауына берілуі. Адамның бойындағы қалау еркі, адамды жаман әрекеттерге қарай тарта Алланың бұйрықтарын орындауға бөгет жасайды. Жалпы нәпсінің дене құштарлығын арттыратын қалау еркі, адамды әрқашан жаман қылықтарға және күнә әрекеттерге итермелейді. Осыған орай адамдағы қалау еркі жеке кейде бөлек құбылыс болуы, қалау еріктің болмысын және көлемін зерттеуде қиындық туғызады [14]. Сондай-ақ пайғамбарлар да өздерінің және басқалардың қалау еріктеріне берілмеу турасында Алла тарпынан ескертіледі.

Матрудидің көзқарасы бойынша Алланың «уаьд және уаьиді» (*уаьд – уәде, сөз беру, Алланың әмірлерін орындағандарға түрлі нығметтер беретіндігін, қарсы келгендерге азабтың болуы турасында білдіруі, сөз беруі. Уаьид – Алла тағаланың азаптауы турасында уәде беруі*) хикмәт турасында керекті деп көрсетуі де осында. Бірақ нәпсіге және қалау ерікке Аллаға бас иіуге мәжбүрлеуде, адамның табиғатының сүймеген адамгершілік қасиеттерге жетелеуде, тек Алланың бұйрықтарын орындаумен іске асады. Автордың пікірінше адам табиғатында жасаған істерінің нәтижесін асыға көргісі келетінін, бағытталған жолының соңындағы дұрыс пен бұрыстың тез болуын қалайтын нәпсі мен қалау еркі, әрине хидаяттың соңын ұзақтатуда және қалай болғанда адамды ол ісінен алыстатуға тырысады [10].

Автордың көзқарасы бойынша қалау еркі мен нәпсінің желеу ететін өмірдің қиындықтарына қарсылық ретінде **тәфәккур** және **истидләлмен** қарсы тұру керек дейді. Бұның бірден нәтижесі пайдасы болмайтынын, адамнан рақаттану мен ләззаттардан тыйғаны үшін, қалау еріктің бұған қарсылық білдіретіні анық. Автордың пікірінше бұндай жағдайда нәпсіні тәрбиелей және жақсы әдеттерді адам бойында қалыптастыру арқылы жете алады. Оның үстіне балиғатқа толмаған балаларға ғибадатты сөзбен түсіндіруде де осы әдеттерді қалыптастыру болып табылады. Осылайша **тәфәккур** және **истидләл**, қалау еріктің алдында үлкен қарсылық көрсетеді.

Матуриди бұл тақырыпты зерттеу барысында басқаша анализ жасайды. Оның көзқарасында Алла Тағала адамды жақсы мен жаманды ажырата алатындай етіп жаратқан, адамның ақылының бұрыс көрген нәрсесі жаман, жақсы деп қабылдағаны жақсы көрсетілген. Осыған орай Алла адамның жаратылысына сай, дұрыс әрекеттерге шақырады. Біржағынан адамның кейбір іс-әрекеттерден жалығуы, кейбірін ұнатуының өзі Жаратушының адамға берген ерекшеліктері [8].

Адамның дүние ләззатарына икемді етіп жаратылған, әрі бұл ләззаттар әрқашан адамды өзіне тартып тұрады. Әрине қиындықтардан және ауыртпашылықтардан алыс болғысы келетін адам психологиясы, оның ақылы мен табиғаты арасында қайшылық туындатады. Адамның ақылы қиындықтарға қарсы тұра алатындықтан, жаман әрекеттерден тыйылуға және жақсылық жасауға бұйырылған. Хидаятқа және адасуға алып барар себептерді жаратқан Алла, ақылын қолданар құлдарына, бұл жолда шыдамдылық және табиғатына ұнамайтын, нәпсінің жек кө-

ретін мәселелерде шыдамдылық таныта, бұның артында үлкен мәртебеге кенелетінін біледі. Хидаятқа алып барар екі жолды белгілеген жаратушы, біріншісін ең жоғары сананың араласуымен қол жететін **мушаһада** (*көру, түсіну, жүрекпен сезіну*), екіншісі санаға жол ашатын **үйрену** бағытымен жету деп пайымдайды. Бұл мәліметтер аясында хидаятқа жетуде нәпсі және қалау еріктен бірыңғай құтылу, оқу арқылы нәпсінің әдетке айналдырған нәрселерінен тыйылу және жасағысы келмеген нәрсені жаратылысында ұнатқан жүйелі жолмен әрдайым бағыттап отыруы арқылы қол жеткізуге болады.

Жүрекке мөр басылуына себеп болатын қалау еркі, кейде қоғамда да ортақ көзқарас қалыптастырады. Осыған орай Алланы еске алудан алыстатып және іс-әрекеттерінде ұлы жаратушыны ескермейтін адамдардан құралған қоғам пайда болады, әрі нәпсі қалау еркіне берілуі және хидаяттан алыстауы орын алады. Нәпсі қалауының шайтаннан келетінін ойласа, зұлымдықтың және шәһуәтпен адамның өзіне жасаған астамшыл әрекеті, қалау еркімен өз жаратушысына қарсы келеді. Сондай-ақ бұл нәпсі қалау еркі, жеке адамның және қоғамның алдына, қоғамның бір бөлшегі ретінде және өмір сүру тәсілі ретінде де ұсынылуда.

Адамның жаратылысында қалау еркінің бар болуы, адамның хидаяттан ұзақтауына себеп болатыны белгілі. Бұған негізгі әсер етуші факторлардың бірі де адамның білімсіздігі болып келеді. Бұл ерекшеліктер бойында болған адамның өз қалау еркіне беріліп нәпсі мен шайтанның әмірлеріне бас иуі табиғи құбылыс болып табылады. Адамның жеткілікті білімді болмауы хидаяттан алыстауы заңды құбылыс.

Нәпсінің қаншалықты көлемде болса да, адамды жамандыққа итермелейді және адамның өмір сүруінде белгілі бір құрал ретінде көрінеді. Бұны **әл-Ғимран сүресінің 14-ші аятынан** қалау еркінің мативациясы ретінде жыныстыққа әуестік, дүниенің бір бөлшегі ретінде көрінген мал-мүлік, ақша және лауазым сияқты нәрселерді көрсетуде [13]. Бұл фактілер адамның Аллаға қарсы шығуына алып келеді.

Тәкәппарлық, мақтану және менмендік сөздері және қалау еркі адамның өзін жоғары көруі, Құран Кәрімдегі аяттарға сүйене, қарсы келушілердің негізгі белгілерінен саналады. Тозақта азапталатын адамдардың ішінде астамшыл менменшіл болғандарды да баяндауда. Тәкәппарлықтың түп негізінде өмірде ешнәрсеге бағынышты болмау әуестігі және білімде кемелденген ойдың жатқандығы белгілі.

Қорытынды

Құранда хидаятқа жетелер жолдардың көрсетілуімен қатар, одан алыстауға жетелер себептердің де көрсетілгені анық. Бұлардың ішінде әлеуметтік факторлардың болғаны сияқты, психологиялық элементтердің де бары белгілі. Хидаяттың басында Алланың қалауы (тәуфик) болуымен қатар бірнеше әрекеттердің бір жерге келуі секілді, одан айырылудың да бірнеше әлеуметтік факторлары бар. Демек, бұл қасиеттер жеке дара хидаяттан алыстатпайды. Бірнеше жаман іс-әрекеттердің затында күпірліктің болуымен, иесі күпірлікпен айыпталмайды. Құранда ақыл жүгірту және түсіну әрекеттері жүрекпен байла-

ныстырылған. Матуриди әрқайсысының іс-әрекет барысын, хидаятқа жетудің жолында кәләм термині секілді **назар** және **тәфәккурді** ұстануға кеңес беруде. Матуриди жүректі; сезім, қалау және түсінікті қамтитын тәфәккур және терең ойлану сияқты жаппай функцияға ие болған ақылды түсінуімізде иманның, сондайақ діннің түп негізіне ақылды қояды. Оның көзқарасына қарай кәләм ғылымының түпкі аргументтерінен болып саналатын иман мен хидаят ұғымдары, оған ұқсас әрекеттерге ие ақыл мен жүрек көрсеткіштерінен тұратындығын білдіреді. Діни және имани тақырыптарды меңгеруде ақли-жүректің бірлігі кәләм ғылымының әдістемесі бола тұра бір тезис ретінде қарастырылуда.

Әдебиеттер

- Bulut, Mehmet. *Hidayet-Dalalet ve İnsanın Sorumluluğu*, DEÜİFD, İzmir, 1995, s. 251-253.
 Yavuz, Yusuf Şevki. “Hidâyet”, DİA, XVII, 474-475.
 Yüksel, Emrullah. “Kur’an-ı Kerim’de Hidayet ve Dalalet Anlayışı”, AÜİFD, Erzurum, 1986, VII, 96-98.
 Smaiyı, Seitbek. *Mazhabtar Tarihy, Kokjiyek baspasy*. Almaty, 2012, 445 b.
 Smaiyı, Seitbek. *Iman Negizderi*. Almaty. 2011, 376 b.
 Hizmetli, Sabri. *Mazhaptar Tarihy*. –Almaty.
 Akimhanov, Askar. *Abu Mansur al-Maturididin ivan meselelerine katysty ustanymy (Kitab at-Tauilat atty enbegi negizinde)*, Almaty, 2016.
 Wensinck, Arent Jean. *el-Mu’cemü’l-müfehres li-elfazi’l-hadisi’n-nebevi*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986. “hdy” md.
 Râğıb el-İsfehânî. *Mu’cemu Müfredati elfazi’l-Kur’ân*. thk. Nedim Mar’aşlı. Beyrut: Dârü’l-Fikr, [t.y.]. “hdy” md.; Tafsilü’n-neş’eteyn ve tahsilü’s-sa’âdeteyn. nşr. A. Neccar, Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1988, 124.
 Önal, Recep. *Ebu Mansur el-Mâtürîdî’ye Göre İslam Dışı Dinler*. Bursa: Emin Yayınevi, 2013, 28-33.
 Özdeş, Talip. “Mâtürîdî’nin te’vil anlayışında aklın yeri”, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*. haz. Sönmez Kutlu. Ankara 2003, 253-254.
 Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed. *Kitabü’t-Tevhid*. Trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları.
 Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, 183, 223-224; *Mâtürîdî, Te’vilâtü’l-Kur’ân*. III, 372.
 Mâtürîdî. *Tevilatü’l-Kur’an*. Ed. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, (2004-2014). I, 65, III, 18-187, 201, 473.
 Құран Кәрім Һүд 11/84-91. Халифа Алтай – Қазақша ауд.
 Altıntaş, Ramazan. *Kur’an’da Hidayet ve Dalalet*, Konya 1997, 178.
 Biçer, Ramazan-Sezgin, Osman. “Teo-Psikolojik Açıdan Mâtürîdî’de İrade Özgürlüğü”. *Bilig*. 80, 2017, 239-263.
 Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, “Hevâ” md.